

Csaba László, közgazdász, akadémikus, a Közép-európai Egyetem (CEU) tanára

Búcsú a mézesmadzagtól

Bár az elmúlt húsz évet összességében a be nem teljesült várakozások sorozatának nevezi, a rendszerváltás eredményeit mégis páratlannak tekinti. Az akadémikus, közgazdász professzorral a Magyar Tudomány Napja alkalmából megrendezett, a rendszerváltás különböző aspektusait megvizsgáló debreceni konferencián Domján Levente beszélgetett.

A rendszerváltásnak – mint ahogy a mai konferencia előadások is mutatták az oktatástól a információs technológiáig – számos részterülete ismert, ami azt is jelenti hogy húsz év távlatában már lehetővé vált a rendszerváltás teljes elemzése is?

Én azt gondolom, két évtizednek már elegendőnek kell lennie, ahhoz hogy embernek legyen valamilyen áttekintése, és azt gondolom, hogy az alapkérdésekre is tudjuk a válaszokat. Azt kevésbé tudjuk, hogy az előrejelzéseink mennyire biztosak, mert nagyjából és egészében sem az első, sem a második évtizedben nem az történt, mint amit gondoltunk, és így az előrejelzéseink szinte kivétel nélkül hamisnak bizonyultak. Hamisnak bizonyult az a várakozás, mely a közgazdaságtan alapjaiból indult ki, mégpedig, hogy ha valahol van egy eltorzult szerkezet, és azt megszüntetjük, akkor annak azonnal jólétnövelő hatása lesz. Ehelyett lett ugyanis egy transzformációs visszaesés. Hamisnak bizonyult az a feltevés is, hogy minél hamarabb elindul a gazdasági növekedés, minél alacsonyabb lesz az infláció, annál tartósabb lesz a növekedés. Kiderült, hogy ez nem így van, hisz éppen Romániában és Csehországban volt egy időszak, amikor azért volt nagy a növekedés, mert még alig volt szerkezeti változás, majd amint elindult a változás, romlottak a gazdasági mutatók. A harmadik ilyen hamis várakozás az volt, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás, közeledés is közvetlenül jólétnövelő hatású. Az persze mára bebizonyosodott, hogy az unióhoz való csatlakozás négy-öt szempontból is fontos és pótolhatatlan, de nincs közvetlen jólétnövelő hatása. Leginkább azokon a területeken nehéz ezt kimutatni, ami az embereket közvetlenül is érinti, mint például hogy van-e munkahelyük, tisztességes-e a nyugdíjuk, vagy az hogy védik-e környezetet. Az uniónak ezekben a kérdésekben igencsak közvetett kompetenciái vannak. És hát végül, de nem utolsó sorban, a legutóbb is amikor beszélgettünk, az optimizmus lengte át a gondolkozásunkat, volt bennünk egy olyan várakozás, amiről ma már szintén tudjuk, naiv hit volt. Mégpedig, hogy most már túl vagyunk ezeken a nagy zötytyenéseken, beálltunk egy tartós növekedésre, amiben mintegy 10-15 év kell ahhoz, hogy fejlettségben elérjük az unió régi tagállamainak a 80 százalékát. Utána pedig, hogy 80 vagy 85 százalék, az teljesen mindegy, mert a lényeg, hogy a történelmi elmaradottságunkat leküzdöttük. Na most ehhez képest közbe jött egy világgazdasági válság is, ami kapcsán kiderült, hogy a mi szerkezetünk is kevésbé ütésálló,

mint ahogy azt gondoltuk két-három éve. Tehát röviden, ha az elmúlt húsz évet összegezzük, akkor a be nem teljesült várakozások sorozatának mondhatjuk.

És akkor sikerekről nem is beszélhetünk?

Dehogyan nem. Az nem kétséges, hogy ha az ember két lépést hátra lép, és megkérdi, hogy sikeres volt-e vagy sikertelen a rendszerváltozás, mindenki egyformán vélekedik. A múlt héten Németországban voltam egy konferencián, ahol Hans-Peter Schwarz, a Bajor Tudományos Akadémia tagja, a politikatudományok atyamestere vélte úgy, hogy az átalakulás még ha minden bajával együtt is, de történelmileg nézve ilyen kevés erőszakkal, ilyen kevés vérontással, ilyen mértékű pusztítással ekkora léptékű átalakulás még soha nem ment végbe, hiszen míg a rendszer bevezetése sok millió áldozatba került, addig a rendszer felszámolása sok országban jóformán puska lövés nélkül történt. Kornai János szintén azt mondta néhány éve, és úgy hiszem ma is azt gondolja, hogy kellő rálátással nehéz azt nem látni, hogy ennyi embernek ennyi lehetősége soha nem volt arra, hogy a maga életét élje, azzal és olyan módon kerüljön kapcsolatba, mind gazdasági, mind politikai vonatkozásban, akivel csak akar. Tehát ilyen szempontból nézve ez egy óriási sikertörténet, és ez a kettő egyszerre lett igaz. Vagyis igaz az, hogy ez egy sikertörténet, és igaz az, hogy ennek ellenére az emberek várakozásai jelentős mértékben megváltoztak. Egyébként újabban önálló iparágga nőtte ki magát a közvélemény kutatás, a szubjektív jólét elégedettség vizsgálata, és minden vizsgálat azt mutatja, hogy a térség országai általában is, de a magyarok konkrét mértékben is rendkívül elégedetlenek. Ezt alá lehet támasztani némiképp azokkal a reményekkel, amikben csalatkoztunk, de hát a másik oldalról nem csak ezek a szubjektív mutatók számítanak, hanem az is, amit mérni tudunk, az elért eredmények pedig önmagukért beszélnek. Magyarország esetében, ha azt mondjuk, hogy van egy nyolc milliós felnőtt lakossággal rendelkező ország, amiben négy millió autó van vagy egy millió mobiltelefon, vagy hogy az internet ellátottság tekintetében Németországgal vagyunk egy kategóriában, akkor nem lehet azt mondani, hogy rosszabbul élünk mint húsz évvel ezelőtt, mintha semmi se történt volna, mint ahogy azt halljuk számos közszereplő szájából. Ez nem felel meg a valóságnak. Igen, voltak csalódások, sőt, ahogy már mindjárt az elején ezzel kezdtem, alapvető kérdésekben tévedtünk, amiért jogos a csalódás, de ezzel együtt az eredményeket sem szabad elhallgatni. Az átmenet békés jellegét nem lehet eleget hangsúlyozni, mint ahogy azt sem, hogy a gazdasági fejlődés nem egyszerűen a gazdasági növekedés volt. Az emberi fejlődés mutatókat tekintve látjuk, hogy a mostani posztszovjet térséget leszámítva a haladás kézzel fogható. Tehát vegyes a kép, sőt lehetne jobb is, meg kellene is legyen, amin dolgozni kell, hogy a következő két évtized jobb legyen, de össze lehet rakni a rendszerváltás kirakós játékát, amiben a spontán folyamatoknak van kedvezőbb szerepe – beleértve a nagy ívű folyamatokat is, az európaizációt, beleértve a magán gazdaság térnyerését, amiben emberek vállalkozó kedve létrehoz korábban nem létező dolgokat. Az egy téves, hamis optika, hogy mennyiért adtak el rosszul vagy már alig működő iparvállalatot, és mindenki azt nézi, hogy ki vitte el, na és mit csinált vele, vagy hogy nem jutott vele semmire. Nem ez a folyamat érdekes része. Az

érdekes része az, hogy miként jöttek létre százezer számra vállalkozások, hogy találnak megélhetést, sok esetben kibontakozást olyan emberek, akiknek a régi rendszerben semmi esélyük nem lett volna. Vannak kedvező és kedvezőtlen elemek, az előrehaladásban nyilván meghatározó az, hogy van egy érdekcsoportok által foglyul nem ejtett állam, van-e stabil pénz, részt vesz-e az ország az európai egyesülés és a globális gazdaság folyamataiba. Mert aki kimarad az lemarad.

A mára már uniós taggá vált volt posztoszocialista országok között vannak-e olyanok, akik a rendszerváltás terén az átlagtól eltérő, sajátos külön utat jártak be?

Én úgy hiszem a válasznak különböző szintjei vannak. A válasz egyik szintje az, hogy nincs, mert nagyjából mindenkinek ugyanazokat a lépéseket kellett megtennie, amiket mondtam. Amíg az állam korrupt és különböző érdekcsoportok foglya, addig szép lehet, de okos nem, amiben idő kérdése, hogy mikor követi egyik válság a másikat. Amíg az inflációt le nem küzdötték - például Oroszországban, ahol tíz százalék körül állandósult az infláció – tartós, kiegyensúlyozott gazdálkodással nem érdemes számolni. A deficitet, az állam túlköltekezését, amíg meg nem szüntetjük, addig rendre visszaesünk a deficitcsapdába – Magyarország ennek a minta példája. Tehát ilyen értelemben nincs külön út. Olyan értelemben viszont van külön út, hogy az európai egységesítés nem tette egyenmozgásúvá ezeket az országokat. A balti államok már-már minimális államszerű modellje, ami az ír, amerikai modellre emlékeztet és mondjuk a cseheknek, a magyaroknak és a szlovénoknak az igen nagy államra, újraelosztásra, igen nagy állami gyámkodásra épülő gyakorlata jelentősen és tartósan eltér egymástól. Miközben van egy alap követelményrendszer, eközben a helyi sajátosságoknak, a politikai és társadalmi választásoknak széles tere nyílik arra, hogy az állam mekkora legyen, attól milyen jóléti szolgáltatásokat várnak el, mennyire értékeli a társadalom az egyéni kezdeményezést, vagy mennyire vár el inkább szolidaritást a leggyengébbektől. Ezek folyamatosan változó kérdések. Egyébként az Egyesült Államok példája is jól mutatja, hogy míg nyolc éve a szabad piacgazdaság híveit választották meg, addig ma meg olyan valakit, akinek a fő programja az, hogy európai szolidaritási alapon működő egészségbiztosítási rendszert vezet be. Ilyen változások vannak, és én azt gondolom, hogy eme változások számára a tér fennmaradt, vagyis hogy a jövőben is úgy lesz, hogy míg az átalakuló országok a minimál-követelmények miatt egy irányba mennek, ezen túlmenően a nemzeti sajátosságoknak a legszélesebb variációja figyelhető meg.

Az átalakulás időszaka alatt az Európai Unió csatlakozási folyamatot sokan modernizációs kényszernek tekintették, de sokan modernizációs mézesmadzagnak is nevezik...

Helyesen. Ezzel kapcsolatban az a két kérdés fogalmazódik meg, hogy mi is az unió önmagában, és mi a mi számunkra? Ha az Európai Unió eredendően a tejkvótáról és a mezőgazdasági támogatásokról szól, akkor szerintem egy nagyon rövidlátó szemüveget

veszünk föl, akkor valóban mézesmadzag, amin egyre kevesebb a méz. Ez jól látható már azon a 2014-es költségvetési fordulaton, amely még a maradék pénzeket is el fogja venni. De van egy szélesebb közelítés, amit én is támogatok, amely úgy szól, hogy egy ország nem azért lép be az UEFÁ-ba, mert attól nettó haszonélvezője lesz az európai kupáknak, hanem azért mert ez a feltétele annak, hogy az ő csapatai indulhassanak ott. Azaz olyan versenyeken, olyan ismertségre tehetnek szert, mind a csapat, mind a játékosok, amin keresztül megsokszorozódik mind a csapat, mind a játékosok értéke. Tehát az hogy közvetlenül az UEFÁ-val szemben nettó befizetők vagy nettó haszonélvezők vagyunk, semmi jelentősége sincsen. Az Európai Unió e tekintetben egy modernizációs lehetőséget ad, kialakít olyan kereteket, amiket a hasznunkra fordíthatunk. Ugyanakkor azért volt az első vagy a második nagy tévedés is, miszerint a belépéssel itt lesz a Kánaán. Ez nem áll fent, hisz az az Európai Unió, amely a tagállamok nemzeti jövedelmének 1 százalékát újraelosztó szervezet, és további 5-6 százalék fölött is csak közvetve rendelkezik, a GDP 93-94 százalékának jövedelem-termelő képességét nem fogja megoldani. Tehát ez fordítva van. Modernizációs lehetőségeket, kereteket ad, és egy kis nyitott ország számára, ha belép az euróövezetbe, akkor az azt jelenti, hogy az árfolyam kockázat és a kamatingadozás kiküszöbölődik. Ilyet álmodni sem lehet. Ez lehetőség. Hogy egyben kényszerzubbony is? Igen, mert meg vannak a feltételei, a révén be lehet jutni ebbe a valutaövezetbe. Én azt gondolnám, hogy ezeket a feltételeket önerőből is teljesíteni kellene, sőt egy ilyen idősödő társadalomban, mint a cseh vagy a magyar, a maastrichti kritériumoknak még feszesebbeknek kellene lenniük. Mert egy ilyen társadalomban, ahol a nyugdíjrendszert három-négy százalékponttal kell kiegészíteni évente, nekünk kemény többleteket kellene évente elérni és lényegesen kisebb, a GDP 30-35 százalékos külső eladósodottság mellett, mert a mi számunkra csak ez a fenntartható szint. De nem azért mert valaki Maastrichtban beírta az egyezménybe, nem azért mert Trichet úrnak, vagy majd utódjának, Axel Weber úrnak a mosolyát elnyerjük, hanem önérdékből. Én azt gondolom, hogy az unió egy keretet jelent, egy játékszabály rendszert, egy olyan politikai együttest, amivel olyan kérdések is napirenden tarthatók, amivel egy szegény országban lehet nem tűnnének nagyon sürgetőknek. A környezetvédelem, a nemek egyenlősége, az emberi jogok, a jogállam minősége – tehát olyan témák, amikről azt gondolnánk a gazdagok luxusa –, amit az unió a maga szabályrendszerével ránk kényszerít, mind hasznunkra válik. Az unió egy keret, aminek viszont a legtöbb esetben nincsenek meg a jogosítványai arra, hogy egy társadalmat a saját akarata ellenére boldogítson. Mert hát azért szép nyelv a magyar, mert a boldogulás és a boldogítás között különbséget tesz. A mézesmadzag részt a politikusok lejáratják és amellet is hamis a dolog, hiszen mostanra nagyjából a nettó ki-be fizetések egyenlege majdnem nulla, mert a nettó befizető országok gondoskodtak róla, hogy ez így legyen, azaz hogy kevesebbet fizessenek be, és a jobb adminisztratív képességeik révén mindig is többet tudnak leszívni. A finnek például e tekintetben mindig is jobban voltak ebben, mint a portugálok, a bulgárok, vagy a magyarok. Ezen tehát nem tudjuk lemérni az eredményeket. A többiben viszont, úgy mint fenntartható államháztartás, a környezetvédelem, az emberek esélyegyenlőségének kérdésében tud segíteni.

És mi vár azokra, akik az új tagok között is maximálisan minimalisták? Mint például Románia.

A minimalizmus az iskolai teljesítésben is kétélű fegyver. Nyilvánvaló, hogy az a diák, aki lemásolta a megoldást, az jól járt olyan értelemben, hogy bár tegnap egész délután focizott, mégis átment a vizsgán. De hát egy fél év vagy egy év múlva, amikor erre az ismeretre szüksége volna, megszívta. Az Európai Unióban a minimalizmus amúgy nemcsak Romániát jellemzi, hanem egy sor országot is – az újak közül Lengyelországot biztosan, míg a régiek közül Nagy-Britanniát és az esetek jelentős többségében Olaszországot is. A minimalizmus pont ilyen hatású, azaz rövid távon mulatságos, népszerű, könnyebbé teszi az életet, de picivel hosszabb távon már nem így van. Íme sokan mondják, hogy Olaszország élvezzi az euró előnyeit, még sem kellett levinnie az államadósságát. Olaszország gazdasági növekedése viszont az elmúlt hét-nyolc évben az egy százalékot sem érte el. Ez azért nem egy olyan távlat, amit az egy százalék alatti gazdasági növekedés útján Románia és Magyarország is követni akarna. Azt gondolnám, hogy az Európai Unióban a közösségi vívmányok túlnyomó része nem formális, hanem valamilyen tartalmi célra irányul. A progresszív területeken egyre kevésbé érdemes azon gondolkozni, hogy mennyi pénzt kapunk erre vagy arra, mert nem az a vonzerő, sőt egyre jobban kihálnak azok a politika-területek, amiket pénzért csinálunk. A mezőgazdasági politikára alig lesz pénz, a területfejlesztésre még igen, de a nagy kohéziós projektekre már nem lesz pénz. Lesz viszont a bevándorlási politikára, ami amúgy is mindannyiunk érdekes, lesz pénz még a klímaváltozás megakadályozására, kutatás-fejlesztésre, összeurópai infrastruktúra projektekre. Tehát nem 4-es metró Budapesten, hanem mondjuk vasút korszerűsítés Ausztriától Bulgáriáig. Ilyen típusú dolgokra lesz pénz, a többi területen pedig közös célok lesznek, hozzá rendelt pénzek nélkül. A minimalizmus e tekintetben tehát rossz tanácsadó, mert ha félszívvel, vagy negyed szívvel csináljuk ezeket a kötelező gyakorlatokat, akkor megmarad belőle a kényelmetlenség, és nem is lesz semmi hozama. Még hogyha belátjuk, hogy a környezetvédelmet, vagy a nemek egyenlőségét bizonyos érdekcsoportok nem is szeretik, akkor nem érdekből kell megcsinálnunk, de megérné már magáért a közös cselekvésnek az öröméért is. Az hogy ugyanaz a szabály érvényes Belgiumban, Romániában, Magyarországon és Finnországban, ad annak a szabálynak egyfajta nagyobb fokú tiszteletet, nagyobb kényszerítő erőt, anélkül, hogy Rejtő Jenőt idézve minden pofon mellé egy rendőrt állítanánk. Ezekben az önkéntes szabálykövetésben, az értékközösség mozzanatának a felvállalásában állna az európai integrációnak a lényege. Az hogyha valaki nem osztja ezeket az értékeket – mint például a jelenlegi orosz vagy ukrán vezetés, vagy mint ahogy a sajtószabadság és emberi jogok tekintetében nem osztja ezt a török vezetés – akkor nincs sok keresnivalója az európai kerekasztal mellett.

Ön hogy látja, az elmúlt húsz év alatt elkövetett gazdaságpolitikai hibáinkból képesek vagyunk tanulni, vagy hajlunk rá, hogy újra elkövessük azokat?

Nagyon élesen tette fel a kérdést. Én úgy gondolnám, hogy ezekből a hibákból lehetne tanulni, célszerű is lenne tanulni, kell tanulni, de nem jelezném előre, hogy fogunk is tanulni. Én azt látom, hogy a politikában is erős a hajlam a rövid távú megoldásoknak az előtérbe helyezésére, erős a hajlam, hogyha pánik van, akkor gyorsan rögtönözzenek valamit a következményekre való tekintet nélkül. Példának okáért az hogy most nem törődnek az államadóssággal azt a széles benyomást kelti, hogy istenem, mások sem törődnek velem. Ez fölvezet az annak a valószínűségére, hogy az egyszer már elkövetett hibákat, úgy mint a felelőtlen költségek, a túlfogyasztásból adódó eladósodás témáját időről időre meg kell majd vizsgálni. De hogy ez amint kérdezte, szükségszerű-e, nem hiszem. Lehet tanulni a múltból, el kellene kerülni, hogy ugyanabba a folyóba lépünk bele, de attól tartok, hogy a hibák ismételt elkövetésére való hajlandóság a politikai osztályban rendkívül erős. Hisz láthatjuk, hogy az adósság elszállása immár nem csak Magyarországra, de Lengyelországra, Csehországra is érvényes. A reformokat csak addig csinálják, amíg muszáj. Amióta Fico úr Szlovákia miniszterelnöke, azóta semmilyen reformintézkedést nem hoztak. De mindenki tudja azt a saját történelméből, hogyha a reformokat nem követik alapvetően újabbak, akkor azok kifutnak. Összességében nem vagyok olyan optimista a térség növekedési kilátásainak tekintetében, mint a Nemzetközi Valutaalap, vagy az Európai Bizottság, aki már azzal számol, hogy 2011-re visszatérünk az eredeti növekedési pályára. Meglátásom szerint ez akkor lenne igaz, ha valódi reformokra kerülne sor, ezeknek a jelét én viszont nem látom. A lengyel gazdaság beleroppan a nyugdíjbombába, a szlovák gazdaságban félbemaradtak a reformok, nem vitték végbe, a csehéknél és a magyaroknál pedig az újraelosztási rendszer túlterjeszkedése viszi le a növekedés potenciális ütemét a korábbi 4,5 százalékos ütemről 2-2,5 százalékos ütemre. Ez nagyon kevés ahhoz képest, mint amit a társadalom elvár.

Romániával kapcsolatban milyen problémás kérdéseket lát?

Romániával több aggályom is van. Az egyik az előző évek adósságból finanszírozott fogyasztási díja, ami közös gond Bulgáriával és a balti államokkal. Úgy látom, hogy a fogyasztási célú hitelezési hajlandóság csak nagyon lassan fog visszatérni, de nem tudjuk, hogy az árfolyam meddig és milyen áron tartható, s azért egy olyan típusú stabilizációnál, ahol az árfolyamnak volt kiemelt szerepe, ez jelentős hitelezési, hitelességi gondokat okozhat. Egy másik esetben ott ahol nincs stabil kormányzati többség, ott bármilyen politika idő előtt visszafordulhat vagy átalakulhat. Ez már csak azért is gond, mert ilyen esetekben akár két-három évre is lemeredhet az ország. Németországban például ha a jobboldal kezében van a bicikli és nem megy nekik, akkor egyszerűen leadják, és megy a másik irányba, de azt hogy Németország emiatt lemeredjen nem vállalják fel, mert hogy azt mindenki tudja. És ezek így összeadódnak. A külső bizonytalanság, amit nem Románia okozott azzal a belső bizonytalansággal, ami az előző évek gazdaságpolitikájának a nem szándékolt mellékterméke és a politikai bizonytalanság, ami a szereplők és a rendszer együttes hatása, összeadódnak, kialakítva egy negatív gyűrűt. Emiatt benne van a képbe, hogy az ország egy lényegesen alacsonyabb növekedési pályára áll, ami a korábban

megszokott ütem felét ha eléri. Egy ilyen 3 százalék körüli növekedés persze nagyobb mint az unió átlaga, de a felzárkózáshoz nagyon kevés, és a társadalom igényeihez, ami a 2000-es években már megízlelte, hogy milyen az a fogyasztás, ha épülnek az utak, ha csinálják is, nem csak beszélnek róla, akkor ezek elmaradásával hihetetlenül elégedetlen lesz és türelmetlen, ami veszélyes egyrészt önmagában, az emiatti dühkitörések miatt, de veszélyes a szélsőséges mozgalmak előretörése miatt is, akik ilyenkor bonyolult kérdésekre egyszerű válaszokat adnak. Láthatjuk ezt Magyarországon, ahol a 150 éves parlamenti történelem alatt csak egyetlen egy alkalommal, 1940-ben volt egy radikális jobboldali párt 10 százalékos támogatottságon, miközben a legutóbbi Európai Parlamenti választáson egy program nélküli pöpec-mozgalom majdnem annyi szavazatot gyűjtött be, mint a kormányzó párt. Ahol jogos társadalmi elégedetlenség van, az mindig táptalaja a bonyolult kérdésekre egyszerű válaszokat adóknak és az egyetlen országnak sem jó. Flandriának sem jó a Vlamans Block, Franciaországnak se jó a La Pen vezette Front Nationale. Ezek mind jelenségek az adott ország politikájában, amik adott esetben gazdasági döntéseket is, uniós politikákat is meghatároznak. És hát láthatjuk, hogy a demokrácia hazájában, Nagy-Britanniában is egy fasiszta pártot beválasztottak az Európai Parlamentbe, amire nem volt még példa. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy amikor én morgolódom, félelmeimnek adok hangot, akkor az nem pusztán képzelt betegség, hanem ennek vannak jelei. Amitől tartok mind Románia, mind Magyarország kapcsán, hogy a szélsőséges mozgalmak teret nyerhetnek, és a társadalom közös elégedetlensége a korábbiaktól eltérően nem a demokratikus erők egymás közötti váltógazdaságában, a kormányzók elkergetésében, hanem a szélsőséges mozgalmak térnyerésében nyer egyfajta levezetést.